

SABINA BAKŠIĆ
(Sarajevo)

PRAGMALINGVISTIČKI ASPEKT NEKIH OSMANSKIH DOKUMENATA

Ključne riječi: pragmalingvistika, fermani, predstavke, govorni čin, zapovijed, molba, moć, učtivost.

UVOD

Osmanskim je dokumentima odavno odati priznanje da odražavaju raznovrsna historijska, društvena, politička i ekonomska zbivanja u Osmanskom carstvu. Diplomatika se zato, ne bez razloga, naziva pomoćnom povijesnom znanostima koja proučava isprave (Stipišić 1972). No čini se da je jezik kojim su ovi dokumenti ispisivani ostao negdje na rubu zanimanja. Pogotovo ako se misli na jezik u upotrebi, odnosno jezik kojim se djeluje. Ovakva istraživanja i nisu bila moguća prije sedamdesetih godina prošlog stoljeća zbog nedostatka teorijske pozadine i okvira u koji bi se mogla smjestiti. Tek će nakon pojave Austrijske teorije govornih činova započeti jedan drugačiji pogled na jezik. Djelovanje jezikom odlikava se kroz govorne čine koji se sastoje od lokucijskog čina (odnosi se na samo izricanje i značenje), ilokucijskog čina (snage iskaza, odnosno govornikovog značenja) i perlokucijskog čina koji podrazumijeva učinak na sugovornika.

Klasifikacija govornih činova prema komunikacijskom cilju nikada nije dovršena i dorečena. No bez obzira na to, može se ustvrditi da će u ovom radu biti govora o fermanima (zapovijedima), koji bi predstavljali govorni čin *naređenje* i predstavkama (tur. arz), koji bi, opet, predstavljali govorni čin *molbu*. Tako će biti omogućeno zapažanje određenih razlika u jeziku ovih dokumenata čiji su autori stajali na različitim krajevima hijerarhijske ljestvice. Prva osobnost koja upada u oči

kad su i jedni i drugi u pitanju jeste svojevrsna neobičnost administrativnog stila kojim su nedvojbeno pisani. Naime, u pisanom diskursu “diskursni modeli ne pripadaju živoj govornoj komunikaciji već onoj prije svega institucionalnoj koja se unutar polja diskursa prepoznaje kao specijalizirana” (Kovačević, Badurina 2001:78). Takvom se komunikacijom služe državni mehanizmi, kažu Marina Kovačević i Lada Badurina, i tu se jezik obezličuje. Stoga administrativni stil posjeduje “visok stepen shematiziranosti i determiniranosti jezičnih sredstava” i tu se može govoriti “o odsustvu figurativnosti ili ekspresivno-emocionalne markiranosti” (Katnić-Bakaršić 2001:88). Međutim, osmanske dokumente o kojima će biti riječi iz navedenog opisa izdvaja jezik neuobičajen za savremeno poimanje administrativnog stila. No to nije bilo neuobičajeno u klasičnom periodu orijentalno-islamske kulture, gdje se, kako kaže Esad Duraković, strukturalno dopunjavaju različiti žanrovi u jednom djelu i gdje su “među istim koricama, ili u istome dokumentu, sjajno sarađivali različiti funkcionalni stilovi i žanrovi. Granica između književnosti u toj kulturi – odnosno njenog *adaba* kao univerzalnog oplemenjivanja – te naučnih djela i administracijskih dokumenata nije bila čvrsto postavljena.” (Duraković 2007:159). Kad se radi o diplomatici na Zapadu, Jakov Stipišić izdvaja diplome ili povelje (kao isprave u užem smislu) “jer su samo one pisane u svečanom obliku i po sadržaju nisu administrativnog karaktera” (Stipišić 1972:158).

FERMANI

Ferman predstavlja sultanovu naredbu (zapovijed). Naziv *ferman* koji je staroiranskog porijekla, podsjeća Medžida Selmanović, na turskom jeziku znači *emr* (zapovijed), *buyruk* (nalog) (Selmanović 1978:116). Vesna Miović ga prevodi terminom *ukaz* (Miović 2005:14). Kao govorni čin on predstavlja naređenje (zapovijed) kojim se od sugovornika zahtijeva “određeno ponašanje koje može a i ne mora biti u interesu govornika”. Govornik koji zapovijeda ne očekuje saglasnost sugovornika “ali očekuje izvršenje naređene akcije” (Mrazović, Vukadinović 1990:615). Prema Searlovoj klasifikaciji i fermani i predstavke spadali bi u širi okvir direktiva kojima se sugovornik navodi da nešto učini. No ono što ih diferencira, kako kaže Nada Ivanetić, nije modus (imperativ) nego konstelacija situacije (Ivanetić 1995:26).

Na samom vrhu fermana nalazi se “*invocatio* (tur. *davet*, *tahmid*, *temcid*), prizivanje Boga u pomoć najčešće sažeto u riječi *On* (tur. *huve*)” (odnosno arapski – op.aut.) (Miović 2005:22). Naziv *invocatio*

preuzet je iz “zapadne” diplomatike: “Tom se formulom zaziva ime Božje na različite načine. Može se zazvati riječima – invocatio verbalis ili pak vjerskim simbolom. Taj simbol može biti znak križa, inicijal Kristova imena ili tzv. hrizmon i tzv. Konstantinov znak. Simbolička je invokacija starija” (Stipišić 1972:148). Riječ “huve” prema tome bi istovremeno bila i verbalna i simbolična invokacija, kojom se relativizira moć sultana, drugim riječima rečeno, on se smješta na drugo mjesto kao ovosvjetski gospodar. Na ovome svijetu, kako navodi Walter G. Andrews, bilo je potrebno žrtvovati svoju ličnost u službenju sultanu kao što je za sufija bilo potrebno da žrtvuje svoju osobnost kako bi se približio Bogu. (Andrews 2003:121). U zapadnoj diplomaciji nalazimo i formulu “by the grace of God”, naprimjer: “Louis, by the grace of God, king of France and Navarre...” (Revocation of the Edict of Nantes, October 22, 1685), u prijevodu: “Luj, milošću Božjom kralj Francuske i Navare...”

Potom slijedi *tugra* koja je istovremeno sultanski znak i potpis, ali “smješten ispod invocatia poručuje da je Bog uvijek iznad sultana, koji samo vrši Božju volju” (Miović 2005:22) U zapadnoj diplomaciji riječ je o intitulaciji koja sadrži ime pisca isprave. Zanimljivo je da je ona u osmanskoj diplomaciji postala znak koji bi moderna socijalna semiotika smatrala svojevrsnom formom koja signalizira moć. U prilog ovoj tvrdnji može ići i činjenica da je ona uvijek najteže čitljiv dio dokumenta. Dodatno je kao dio tuge zanimljiva sintagma *muzaffer daima* (uvijek pobjedonosan – Selmanović 1978:116), koja je stajala uz ime vladajućeg sultana i njegovog oca (naprimjer: *Mehmed bin Murad han muzaffer daima*). Čini se da je ova sintagma imala više funkcija: da opiše – kao konstativ, da zaprijeti – kao prijetnja, ali je ujedno mogla predstavljati i želju. Njena uloga ovdje bi bila dvostruka, kazano riječima Eve Sweetser: bila bi i opisna i performativna. Poput mnogih rituala (ali ne samo rituala), ona treba dovesti u stvarnost situaciju/stanje koju/e opisuje (Sweetser 2001).

Zanimljivo je da u zapadnoj diplomaciji potpisi i znakovi dolaze u zaključnom dijelu isprave. Ovdje susrećemo monogram: “On se sastoji od slova imena auktora isprave postavljenih najčešće u obliku križa. Od vremena Karla Velikog monogram se nalazi u eshatokolu (zaključnom dijelu isprave-op.aut.)” (Stipišić 1972:154). Tu se nalazi i pečat koji je već u rimsko doba bio “sredstvo validacije dokumenta” i imao je posebno značenje u doba opće nepismenosti. Značenje pečata kao glavnog dokaznog sredstva vjerodostojnosti dokumenta zadržalo se sve do renesanse “kada vlastoručni potpis počinje poprimati nekadašnje značenje” (Stipišić 1972:155).

Tekst fermana započinje oslovljavanjem onoga kome je ovaj dokument bio upućen (u diplomatskoj terminologiji poznat kao *inscriptio*, koji sadrži ime i naslov destinara). Lična zamjenica kojom se recipijent oslovljava lična je zamjenica drugog lica jednine. Ovu i ličnu zamjenicu za drugo lice množine Roger Brown i Albert Gilman davno su nazvali zamjenicama moći i solidarnosti. “Semantika moći” je asimetrična: superiorni koriste zamjenicu *ti* dok se njih oslovljava zamjenicom *vi* (Brown, Gilman 1960:225).

Ovaj dio dokumenta ponajbolje odslikava odstupanja od administrativnog stila. Ono što Esad Duraković kaže za vakufname – da su “ekstrem primjer suživota onog što danas zovemo funkcionalnim stilovima” (Duraković 2007:159) može se ustvrditi i za *inscriptio*. Čini se da ovdje istovremeno egzistiraju ekspresivni elementi i figure ali i visoka shematiziranost i determiniranost jezičnih sredstava jer je tekst *inscriptia* bio nepromjenljiv i ustaljen za određene recipijente shodno njihovom položaju (kako je položaj bio niži tako je i oslovljavanje bilo kraće). Veliki se vezir oslovljavao na sljedeći način:

Düsturi-ı ekrem müşir-i eḫam, nizamül-alem, nazım-ı menazımı'l-ümem enisü'd-devleti'l-kahire, celisü saltanati'z-zahire, müdebbir-i umuri'l-cumhur bi'r-re'yi's-sa'ib, mütemmim-i mehami'l-enam bi'l-fikri's-sakıb, müessis-i cenabi'd-devleti ve'l-ikbal, muhassis-ı erkani's-saltanatı ve'l-iclal el-mahfufu bi-sunufi'l-avatıfi'l-meliki'l-a'la vezir-i a'zam...

Najplemenitijem ministru, najvećem maršalu, poretku svijeta, onome koji stavlja narode u red, povjereniku moćne države, saradniku cvjetajućeg sultanata, onome koji s pravilnim poimanjem rukovodi narodnim poslovima, koji rješava narodna pitanja s prodornim mišljenjem, koji postavlja temelj sreće i blagostanja, koji uspostavlja stubove carstva i veličine, koji je obasut mnoštvom milosti najvećeg vladara, velikom veziru... (Selmanović 1978:118).

Ovdje se najprije zapaža postojanje figure dodavanja, kumulacije (gomilanje elemenata koji se odlikuju istom sintaksičkom pozicijom, Katnić-Bakaršić 2001:312). Homofunkcionalne jezične jedinice koje se u navedenom tekstu gomilaju jesu atributi, dok se ime gotovo nikad ne spominje. Zanimljivo je da se susreću ponavljanja iste riječi ili riječi izvedene iz istog korijena (paragmenon i poliptoton), i to u ovom slučaju imenice i atributa unutar iste atributne konstrukcije. Učinak koji se time postiže jeste “krajnje intenzivno izražavanje svojstva, koji značenje konstrukcije dovodi u ravan sa superlativom” (Dizdar 2007:84). Takav primjer nalazimo i u oslovljavanju šejhul-islama:

A'lemü'l-ulemai'l-mütebahhirin, efdalü'l-fudelai'l-müteverri'in.....
Najućenijem među visoko učenim, najpribranijem među učenim po-
božnjacima... (Selmanović 1978:119)

ili pak prilikom oslovljavanja kadije (sudije):

Akza kuzati'l-müslimin, evla vülati'l-muvahhidin....
Najpravednijem od muslimanskih kadija, najistaknutijem od upra-
vitelja pravovjernih... (Selmanović 1978:121).

U konačnici suprotno očekivanju (jer se radi o administrativnom stilu), na djelu je “veoma stilogena pojava oneobičavanja izraza upotrebom iste ili riječi istog korijena umjesto očekivanog stilski neutralnog kvalitativnog pridjeva u značenju intenziteta svojstva” (Dizdar 2007:86). S druge strane, radi se o ustaljenim formulama. Formalizam općenito, prema Normanu Faircloughu, nosi osobenosti socijalnog prestiža i ograničenog pristupa (Fairclough 1989:65).

Atributi pobrojani na takav način ne mogu se promatrati samo kao svojevrsan kompliment (makar i pokroviteljski jer se upućuje s pozicije moći) već i kao navođenje osobina koje je jedan veliki vezir (kadija i drugi državni službenici) morao posjedovati (i kao nabranje njegovih glavnih dužnosti), što bi se onda moglo posmatrati kao direktiv, ali i želja s obzirom na to da nakon njih slijedi molitva (tur. du'a), gdje se od Boga traži da ove osobine učini trajnim (opet se susreće opisna i performativna funkcija).

Tako bi se istovremeno moglo govoriti o učtivosti i demonstriranju moći. Ovi se pojmovi međusobno nužno ne isključuju, prema Normanu Faircloughu, jer se učtivost temelji na priznavanju i održavanju razlika u posjedovanju moći (Fairclough 1989:66). Ova se moć, s druge strane, vrlo dobro očituje u načinu na koji sultan govori o sebi: “Neka se postupi u skladu s mojim plemenitim naređenjem”; “Zapovijed časnog, uzvišenog i visokog sultanskog znaka i svijetle tugre vladarske koja obuhvaća svijet, neka bude provedena s pomoći Božjom ovo je...” (Miović 2005:40), ili “Pavši ničice pred podnožje mog visokog prijestolja, susreli su se s mojom plemenitom carskom osobom” (Miović 2005:47); “...dubrovački poklisari došli su na moje visoko prijestolje...” (Miović 2005:85). Za Leecha bi sve ove formule kršile tzv. maksimu skromnosti koja nalaže umanjivanje samohvale i uvećanje izražavanja nezadovoljstva sobom (u okviru načela učtivosti, Leech 1983:132).

Takvo preplitanje (svojevrse učtivosti i pokazivanja moći) nastavlja se i u sljedećem dijelu dokumenta – *narratiu*, gdje se daje “objašnjenje

pravnog postupka koji slijedi u dispositiu” (Selmanović 1978:124). U zapadnoj diplomaciji naraciji prethode salutatio – formula pozdrava i arenga koja “sadrži neku moralnu sentenciju koja pobožnim riječima i biblijskim citatima izražava zašto je moralno i prikladno da se destinataru dodijeli ono što se u ispravi iznosi” (Stipišić 1972:149). Arenga je u zapadnoj diplomaciji ta koja nema svojstva administrativnog stila: “arenga sama po sebi s pravnog stajališta nije potrebna, ali svojim uzvišenim stilom i retorskim izrazima pridonosi svečanosti isprave. Najčešće se iznosi misao da dobra djela podanika treba nagraditi da bi se i drugi ugledali na njih. Ili pak: treba zapisati ugovore jer je ljudsko pamćenje slabo” (Stipišić 1972:149).

Samo postojanje objašnjenja koje prati naredbu iznimno je zanimljivo jer se čini suvišno s obzirom na moć koju je sultan posjedovao. No i sami nazivi kojima vrhovna vlast sebe naziva na neki način amortiziraju (ako ne i obezličuju, ali i skrivaju) tu moć: *Bab-i Ali – Visoka Porta, Sudde-i Saadet – Prag Sreće*. Ustaljena pak formula kojom ovaj diplomatski dio počinje glasi: *Tevki'-i refi'-i hümayun vasil olıcak ma'lum ola ki – Kada dođe visoki sultanski znak neka se zna sljedeće* (Selmanović 1978:124).

Ovdje zapažamo upotrebu optativa: *ma'lum ola ki – neka se zna sljedeće* (u našem je jeziku to konstrukcija: rječca *neka* + prezent) i to kao bezličnu konstrukciju (obezličavanje je jedna od strategija negativne učtivosti kojom se umanjuje nametanje i pritisak na sugovornika). “Optativ je način kojim se izražava želja ili poticaj da se neka radnja izvrši. Zbog toga se djelimično semantički i paradigmatski kontaminira s imperativnom paradigmom, mada među njima postoji funkcionalna razlika: imperativ je finitni oblik paratakse, dok se optativ najčešće susreće u hipotaksi, kao predikat zavisnih rečenica s veznikom ki...” (Čaušević 1996:293). Upravo u trećem licu dolazi do “semantičkog podudaranja imperativa i optativa”, kao i “kontrahiranja njihovih paradigmi” (Čaušević 1996:289). Dijahronijski gledano, “poznato je da je u mnogim jezicima optativ apsorbirao konjunktiv ili imperativ, ili su oni njega apsorbirali” (Čaušević 1987:76). Imperativi se, prema Penelopi Brown i Stephenu C. Levinsonu, koriste kada obraz sugovornika nije relevantan. To su situacije koje zahtijevaju hitnu akciju i gdje je potrebna maksimalna uspješnost, ili pak prilikom interakcija usmjerenih na određeni zadatak. Imperativ se susreće i tamo gdje je ugrožavanje obraza u sugovornikovom interesu. Koristi ga i govornik (što je ovdje slučaj), koji posjeduje određenu moć u odnosu na sugovornika (Brown, Levinson 1987). U zapadnoj diplomaciji susrećemo sličnu konstrukciju: *Be it known – Nek se zna*.

Sljedeći dio dokumenta predstavljao je naredbu “kako se ima postupati u određenom predmetu, a naziva se *dispositio* (tur. *hüküm, emr*). Na njegov sadržaj prelazilo se sa određenom rečenicom: *buyurdum ki (naređujem da)*” (zapravo *naredio sam da* – op.aut.) (Selmanović 1978:117). Ovdje imamo upotrebu optativa u hipotaksi kao predikata zavisnih rečenica s veznikom *ki*: *Bir an ve bir saat te'hir ve terahi etmeyüp varup Diyarbekir Eyaleti'ne mutasarrıf olup mu'accelen adamin gönderüp beratın ihracile mukayyed olasın* (Kütükoğlu 1994:111). *Neka ne kasni i ne zaostaje ni trenutka ni sata, neka stigne i preuzme upravljanje ejaletom Diyarbekir, neka pošalje svog čovjeka i neka bude obavezan izdavanjem berata*. U ispravi iz 1685. kojom se ukida Nantski edikt (u njenom engleskom prijevodu), kralj Luj umjesto lične zamjenice 1. lica jednine koristi zamjenicu *mi* (ekskluzivno *mi* koje znači ja + moć): *And now we perceive...; we forbid... ; It is our will and intention...*(I sada mi primjećujemo...; mi zabranjujemo...; To je naša volja i namjera da...).

Ovdje je zanimljiva upotreba perfekta na –di (*buyurdum ki – naredio sam da*). Manipulacija tačkom gledišta često ima ulogu distancirajućeg elementa (na taj način kao i druge strategije negativne učtivosti ostvaruje distancu i umanjuje nametanje i pritisak na sugovornika). Čini se da će perfekt na –di ovdje imati nešto drugačiju ulogu: nemogućnost dovođenja u pitanje naredbe koja je već ostvarena u prošlom vremenu.

No i u samoj naredbi zapaža se postojanje figurativnosti i ekspresivno-emocionalne markiranosti kao što je “organska paronomazija” koja predstavlja igru riječima slična izraza i zajedničke etimologije. “Ona je kombinacija figura ponavljanja na leksičkom, i na fonetskom nivou” gdje se “prvo opaža zvukovna, glasovna igra, a tek onda smisaone veze” (Katnić-Bakaršić 2001:311): *te'hir ve terahi etmeyüp*.

Umjesto konstrukcije *buyurdum ki – naredio sam da* može se naći i konstrukcija *gerekdir ki – potrebno je/treba da* (Kütükoğlu 1994:110). Za razliku od prethodne gdje je navedeno lice, ova konstrukcija sadrži predikativ *gerek* (treba, potrebno je) koji ne može primati lične nastavke. Upotreba glagolskih formi bez ličnih nastavaka spadala bi u strategiju negativne učtivosti *obezličavanje* (na taj način govornik pokazuje da ne želi izvršiti nametanje na sugovornika sugerirajući mu da onaj ko vrši pritisak i meta nametanja nisu govornik i sugovornik već neke druge osobe). No ovdje je dodatno zanimljiva kopula –dir kojom se postiže (sasvim suprotan učinak): “ili značenje naglašene rezultativosti ili pak kategorične pretpostavke koja se gotovo graniči s tvrdnjom. Stoga se katkada naziva i kategoričnom modalnošću” (Čaušević 1996:302). Za ovaj dio fermana Medžida Selmanović kaže da daje “rješenje u po-

gledu predmeta iznesenog u narratiu. Ipak, on suštinski nije uvijek konačna odluka nego je u većini slučajeva uputstvo kako treba postupiti ili samo zapovijed određenim funkcionerima ili funkcioneru kako treba, odnosno mora postupiti u određenom pitanju, problemu ili procesu” (Selmanović 1978:125). U zapadnoj diplomaciji susrećemo primjere poput: *we forbid – zabranjujemo* i *we enjoin – naređujemo*.

No, konačnu ozbiljnost i neopozivost ovim odlukama daju uobičajene formulacije (*clausulae finales*) koje “često imaju smisao manje formule kojom se naglašava da se dispositivni dio isprave mora izvršiti (*clausulae praeceptive*), i “kojima se posebno štiti učinak pravnog čina” (Stipišić 1972:150). Naprimjer: *nikome nemojte činiti nepravdu i ne radite ništa što je protivno mojoj sultanskoj naredbi...*” (Selmanović 1978:125). Ovdje bi se radilo o zabrani kao naređenju u odričnom obliku (Mrazović, Vukadinović 1990:617).

Čist *corroboratio* “formula je kojom autor najavljuje sredstva i način kojima pravnom činu osigurava pravni učinak, trajnost i svjedočanstvo” (Stipišić 1972:150) i javlja se na kraju teksta: *şöyle bilesiz (bilesin, bileler) alamet-i şerife i'timad kılāsız (kılāsın, kılalar) – tako da znate (znaš, znaju) na moj časni znak da se oslonite (osloniš, oslone)* (Selmanović 1978:126). Ovaj dio dokumenta Mübahat S. Kütükoğlu spominje pod imenom *te'kid/tehdid* (potvrđivanje/prijetnja), odnosno *sanctio/comminatio* (Kütükoğlu 1994:111). U ovoj ustaljenoj formuli nalazimo upotrebu optativa koji u drugom licu množine ima lični nastavak –sız svojstven staroosmanskom jeziku (Čaušević 1987:77). I ovdje se može podsjetiti na semantičku bliskost imperativa i optativa, te opet ustvrditi da se radi o naredbi (direktivu). Tugra se u ovoj formuli spominje kao *tevki'-i refi'-i hümayun – uzvišeni sultanski znak*. Mübahat S. Kütükoğlu navodi da neki fermani mogu posjedovati i prijetnju (gdje se kaže šta će zadesiti adresata ako ne ispuni zapovijed): *Külliyen yakılıp yıkılıp taş taş üzre kalmayıp harab olmak mukarrerdir* (Kütükoğlu 1994:112) – *Odlučeno je da će sve biti srušeno i zapaljeno, da neće ostati kamen na kamenu i da će sve postati ruševina*. Ovdje ponovo susrećemo kategoričnu modalnost izraženu kopulom –dir. Prijetnja kao govorni čin odvraća sugovornika od nekog postupka nagovještavajući mjere koje će govornik preduzeti u slučaju odbijanja poslušnosti (Mrazović, Vukadinović 1990:631). Razumljivo je da se ovdje radi o prijetnji a ne o upozorenju jer je govornik/pošiljatelj dovoljno moćan da sam provede sankcije (za razliku od upozorenja gdje sankcije nisu u moći govornika).

U nekim se fermanima otišlo i dalje od prijetnje, kako kaže Mübahat S. Kütükoğlu navodeći primjer kletve: *Bu hükmü dutmayanları yer*

ve *gök kabul etmesin* (Kütükoğlu 1994:112) – *One koji se ne budu pri-državali naredbe nek ne prihvati ni zemlja ni nebo*. Lajov se ubojica nije bojao čina, ono što ga je plašilo bio je govorni čin – Edipovo prokletstvo (Felman 1993:82). Kletva unosi još jednu dimenziju – višu silu: ona je “verbalni magijski pokušaj da se ispravi nered ili nepravda uspostavljanjem veze između grijeha i kazne od strane više sile” (Ajdačić 2003:4).

Potom slijede *datatio* (gdje se navodi datum) i *mjesto izdavanja* (mahall-i tahrir): *be-makam-ı Konstantiniyye el-mahrusa – u zaštićenom Konstantinopolisu/Istanbulu*. I ova sintagma može imati više funkcija: opisa, upozorenja, ali i želje, odnosno opisnu i performativnu funkciju. Kao konačna ovjera na fermanu nalazi se *kuyruklu imza* (repati potpis) kojim se potvrđuje vjerodostojnost dokumenta.

Pored tugre, postoje još neki elementi diskursne semiotike, odnosno socijalne semiotike, koji signaliziraju moć sultana kao i ozbiljnost i uzvišenost dokumenta: kvalitetan papir, crno mastilo i zlatna prašina kojom su posuta slova, dvorsko sultansko pismo *hatt-i divani*. Poseban značaj nekim je fermanima pridonosio i sultanov rukopis pa su se takvi fermanni nazivali *hatt-i hümayunla müveşşah – ukrašen sultanskim rukopisom* (Selmanović 1978:126). “Budući da se na tekst ispisan u sultanskim kancelarijama spustila sultanova ruka, takvi dokumenti imali su posebnu snagu i važnost. Beziznimno su bili ukrašeni” (Miović 2005:30).

PREDSTAVKE

Za razliku od fermana, predstavke (molbe, tur. arz) upućivali su niže pozicionirani govornici/pošiljatelji više pozicioniranim sugovornicima /recipijentima. Molbom se od sugovornika učtivo zahtijeva nešto što je u interesu govornika. Molbe se mogu upućivati ravnopravnom sugovorniku ali i nadređenom i podređenom (Mrazović, Vukadinović 1990:612). Molbe (tur. arz, arz-hal ili arzuhal) spadaju u širu skupinu dokumenata pod nazivom *telhis* kojima je zajednički smjer upućivanja – od niže ka više pozicioniranom sugovorniku/adresatu (Kütükoğlu 1994:206).

Kao i ferman, molba/predstavka započinje obraćanjem Bogu zamjenicom *hüve* (arap. On). Potom slijedi *elkab* – obraćanje adresatu. Ako je to bio sultan, koristila se riječ *padişah* + prisvojni sufiks za prvo lice jednine: *moj sultane* (čak negdje pojačano i ličnom zamjenicom u genitivu: *benim – moj*). Istovremena upotreba izraza poštovanja (distan-

ce) i markera solidarnosti (bliskosti) proizlazi iz same strukture osman-skog (a i turskog) društva koje u sebi objedinjava vrlo naglašen kolektivizam i strogo određenu hijerarhiju. Deniz Zeyrek skreće pažnju i na danas prisutan fenomen: u ponašanju političkih vođa prema glasačima prepoznaje se način svojstven odnosu roditelja prema djeci (Zeyrek 2001:57). Najčešće korišteni atributi uz ovu imenicu bili su: *devletlü – presvijetli* (u rječniku Redhousea nalazimo *illustrious* i *excellent*, ovaj posljednji izraz koristio se u oslovljavanju osoba na visokim državnim položajima), *sa'adetlü – uzvišeni* (u rječniku Redhousea se kaže da se ovaj izraz koristio prilikom oslovljavanja generala i drugih osoba na visokim položajima, zapravo, oba ova pridjeva znače *sretan*, ali su se u dokumentima koristili i za oslovljavanje osoba na određenim državnim položajima), *rif'atlü – uzvišeni*, *merhametlü – milosrdni*. Isto tako se susreće honorifik *hazretleri – visost* (doslovno *njihova*, u našem jeziku koristi se prisvojna zamjenica *vaša*) s prisvojnim sufiksom za treće lice množine (inače pluralizacija lične zamjenice trećeg lica predstavlja duplirano “honorifično” *vi*). Svi ovi načini oslovljavanja spadali bi u strategiju negativne učtivosti *ukazivanje poštovanja*. Ova strategija sadrži dva aspekta ukazivanja poštovanja: govornik uzdiže sugovornika i umanjuje/unižava sebe. U oba slučaja sugovornik je osoba koja ima viši socijalni status. Iskazivanje poštovanja služi da ublaži/otkloni potencijalno ugrožavanje sugovornikovog obraza tako što će mu se priznati njegovo pravo na relativan imunitet s obzirom na nametanje/pritisak i pokazati da je govornik svjestan da nije u poziciji da vrši tu prinudu (Brown, Levinson 1987:178). Obraćanje sultanu odslikava i pismo perzijskog šaha upućeno Sulejmanu Veličanstvenom: “...onom koji je usrećen božanskom naklonošću, i koji se zadovoljava milošću Gospodarevom, koji je obdaren darovima Svevišnjeg, i koji je poškropljen kapima Svedarujućeg, sultanu dva kontinenta, hakanu dva mora, koji biva nazvan poslanikom dvije vrste stvorenja, ljudi i demona (džina), poput Sulejmana (Salamuna), pribježištu dva obzorja, služniku dva sveta mjesta (Meke i Medine), onome kojem je podijeljena vladavina i slava, krasota i vlast, i halifat, veličina, veličanstvenost, pravda, čast, sreća i pravednost, Sultan Sulejmanu Hanu, čiji halifski stijegovi stoje do neba, i neka bi njegova povelja vlasti mogla nahraniti neiscrpivi stol” (Hammer 1979:473).

Kao izraz kojim govornik/pošiljalatelj unižava samog sebe najčešće se koristi izraz *bende – rob* (u suvremenom turskom jeziku susreće se kao *bendeniz – vaš rob*): *Bende Mehmed... – Rob Mehmed...* (Kütükoğlu 1994:219). Pored njega nalazimo i izraz *abd* (arap. rob): *Mine'l-abdi'l-fakir – Od ubogog roba* (Kütükoğlu 1994:219). Pridjev *fakir*

(arap. siromašan) u *Tursko-srpskom rječniku* S. Đinđića, M. Teodosijević i D. Tanaskovića navodi se i kao “figurativno ja iz skromnosti”. Slično značenje (i isti korijen) ima i sintagma – arapska genitivna veza: *Efkarü'l-ibad*. I kod Vesne Miović nalazimo zanimljiv primjer: “Ovo je predstavka dubrovačkih poklisara: ovi sluge od davnina iskazuju posluš i pokornost Vratima sreće.” (Miović 2005:103). Sve formule nalazile su se u donjem lijevom kutu dokumenta. Izraze kojima govornik/pošiljatelj unižava sebe Vesna Miović pronalazi i u nekim fermanima jer “narratio dubrovačkih fermana najčešće sadrži tekst poklisarske predstave, podrazumijevajući i sugestiju kako riješiti problem”. To znači da su takvi izrazi poput *Dubrovnik, koji je priključen mojem čuvanom Carstvu* ili *Dubrovnik koji pripada uzvišenoj državi* “proizvod domišljanja na sjednicama dubrovačkog Senata kako pridobiti Osmanlije” (Miović 2005:23).

Prije iznošenja same molbe, molitelj je nakon molitve (tur. dua, i bila je mnogo duža nego u fermanima) iznosio razloge koji su ga potakli na pisanje predstave. Potom je slijedila molba u kojoj se zapaža upotreba kondicionala i pasiva: *buyurulur ise – ako se naredi/ako bude naredeno*. Upotreba ovih oblika spada u strategije negativne učtivosti koje su usmjerene sugovornikovom negativnom obrazu. Negativan obraz pak čine potrebe pojedinca za slobodom i neometanim djelovanjem, što predstavlja okosnicu onog što nazivamo ukazivanje poštovanja. Upotreba kondicionala dio je strategija pod krovim nazivom *ograde*. Na taj način se ublažava nametanje/pritisak na sugovornika i to najčešće u govornim činovima zahtjevu, molbi, savjetu. Upotreba pasiva spada u širi okvir strategija pod nazivom *obezličavanje*. Prema Penelopi Brown i Stephenu C. Levinsonu, pasiv je zbog svoje osobnosti da ne izražava agensa radnje najčešće sredstvo kojim se u engleskom jeziku izbjegava označavanje osoba koje sudjeluju u ugrožavanju negativnog obraza (Brown, Levinson 1987:194).

Formule kojima su molbe/predstave završavale naglašavale su da konačno rješenje, odnosno zapovijed pripada sultanu: *baki ferman sultanıdır – neprolazni ferman pripada našem sultanu* (doslov. *mom sultanu*). Pritom je korištena kopula –dir u svojstvu kategoričke modalnosti: *baki ferman-i adalet ü ihsan sa'adetlü sultanım hazretlerinin-dir – neprolazni ferman pravde i sreće pripada njegovom veličanstvu sultanu* (Kütükoğlu 1994:219).

Zanimljivo je da se na nekim predstavkama nalazio i odgovor sultana izražen kratkim rečenicama (ovdje posjedovanje moći ilustrira upravo ta kratkoća i nepotrebnost objašnjenja) u kojima su zastupljeni optativ, kategorična modalnost na –dir ali i pasiv: *cevap verile, olmaz*

– *neka se odgovori negativno (doslovno ne može); arz olunmuşdur – molba/predstavka se prihvaća (je prihvaćena)* (Kütükoğlu 1994:211). Čini se da upotreba pasiva ovdje ima drugačije značenje: skrivenost i nevidljivost agensa može i predimenzionirati njegovu moć i vlast.

ZAKLJUČAK

Ovaj je rad pokušao pratiti neke osmanske dokumente kroz vizuru pragmalingvistike. Čini se da su na taj način dospjele na vidjelo i neke dosad nazapažene osobenosti ovih spisa u pogledu jezika kojim su pisani. Tako je omogućen uvid u demonstriranje (sultanske) moći kroz kršenje maksime skromnosti, što možda ponajbolje oslikava pismo Sulejmana Veličanstvenog upućeno perzijskom šahu, gdje sultan o sebi govori sljedećim riječima: “Gospodar veličanstva, koji čvrsto stoji kao nebo, svijetao kao sunce što se rađa, koji se leluja od Džemšidova bljeska, od najvišeg ugleda, obdaren Dirinim pogledom, Husrevovom sposobnošću, Jupiterovom srećom, Keikubadovom krunom, Feridunovim prijestolom, šah prijestola krasote, onaj koji je istakao stijegove časti i sreće, koji je prostro ćilime umjerenosti i vještine, izlazište zvijezda dobrih svojstava, vrelo i utočište vrlina” (Hammer 1979:473), kroz upotrebu direktiva i lične zamjenice za drugo lice jednine, ali i relativiziranje te iste moći kroz naglašavanje vjere u Boga (čini se kao posljedica toga dolaze i druge “amortizacije” moći, poput potrebe da se prije naredbe pruži objašnjenje). Isticanje Boga nalazimo i u dokumentima na Zapadu, što pokazuje sličnost kad je u pitanju hijerarhijska vertikala.

Na drugoj strani nalaze se molbe/predstavke upućivane sultanu (a potom i drugim državnim službenicima) koje na svakom koraku nastoje iskazati poštovanje vladaru (kroz upotrebu honorifika) i jednako tako uniziti pošiljatelja, dok u funkciji umanjivanja ugrožavanja obraza ovdje nalazimo upotrebu kondicionala i pasiva.

Usprkos tome što kao dio administrativnog stila posjeduju “visok stepen shematiziranosti i determiniranosti jezičnih sredstava” što je rezultat njihove funkcije (Katnić-Bakaršić 2001:88), svi ovi dokumenti posjeduju i figurativnost kao i ekspresivno-emocionalnu markiranost. O njima i ne možemo govoriti kao o pisanom diskursu u doslovnom smislu, već kao o pisanoj verbalnoj komunikaciji. No i u zapadnoj diplomaciji susrećemo sličnu osobenost, pogotovo kad se radi o ntima koje su ispisivali vladari. Takav kitnjast jezik vladara dodatno izdvaja od podanika. Kombinaciju ovakvog jezika, ali i isticanja vjere u Boga i samounižavanja, nalazimo i u dokumentu koji je pisao budući kralj Richard Treći: “The Statutes Ordained by Richard duke of Gloucester

for the College of Middleham, dated July 4, (1478) – Know ye yt where it haith pleasid Almighty God, Creator and Redemer of all mankynd, of His most bounteuouse and manyfold graces to enhabile, enhaunce and ewalte me His most simple creature, nakidly borne into yis wretched world, destitute of possessions, goods and enheretaments, to the grete astate, honor and dignite yat He haith called me now unto, to be named, knowed, reputed and called Richard Duc of Gloucestre...”, u prijevodu: “Statut izdat naredbom Richarda vojvode od Glouceстера za koledž Middleham, 4. jula 1478. – Neka se zna da je zadovoljstvo Svemogućeg Boga, Stvoritelja i Spasitelja cijelog čovječanstva, sa Njegovim mnogobrojnim i raznolikim milostima, da omogući meni i da uzvisi mene, Njegovo najjednostavnije stvorenje, rođeno golo na ovaj jadni svijet, bez posjeda, imovine i nasljedstva, do velikog posjeda, časti i dostojanstva, na koje me sad On poziva, da budem imenovan, znan, poznat i zvan kao Richard, vojvoda od Glouceстера...”

Upotreba tugre i nekih sintagmi poput: “uvijek pobjedonosan”; “u zaštićenom Istanbulu”, ili pak nabranja vrline prilikom oslovljavanja ilustrira istovremenost opisne i performativne funkcije ovih iskaza. Položaj potpisa molitelja (na dnu spisa) ili sultana (na vrhu spisa) pokazuje istu dvostrukost funkcije. Eve Sweetser bi rekla da klečanje pred monarhom pokazuje nadređen položaj vladara, ali ga istovremeno ovjerava i učvršćuje (Sweetser 2001).

No kako je u uvodu već rečeno, jezik ovih dokumenata (uz dužno poštovanje prema svim osmanistima koji su se upuštali u vrlo težak i neizvjestan pothvat njihovog prevođenja) ostao je negdje na rubu zanimanja, pogotovo kad je u pitanju njihov pragmalingvistički aspekt. No isto tako nužno je osvijetliti činjenicu, kako kaže Esad Duraković, da ovi tekstovi “funkcioniraju i kao književno-estetske strukture”. Reduciranje ove funkcije teksta pruža “neadekvatnu informaciju o vrlo važnom aspektu te kulture, o neizostavnoj polifunkcionalnosti njenih tekstova, ili o naglašenoj sklonosti ka orijentalskoj ‘lirizaciji svijeta’, čak u domenu administracijskog jezika i administrativnog stila.” (Duraković 2007:161). Ta se lirizacija svijeta, pored prostorne, možda može smjestiti i u vremensku sferu – kao osobenost određenog segmenta svjetske prošlosti, što nam ilustriraju povelje iznikle iz zapadnog civilizacijskog kruga.

LITERATURA

Ajdačić, Dejan, (2003) O kletvi u usmenoj književnosti.

<http://www.kapija.narod.ru/Authors/Ajdacic/ajdo1kletva.htm> (2003).

- Andrews, W.G. (2000) *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*. İstanbul: İletişim.
- Brown, P., Levinson, S. C. (1987) *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, R., Gilman, A. (1960) The pronouns of power and solidarity. In: Sebeok, Th. A. (eds) *Style in Language*. New York, London: The Technology Press of Massachusetts Institute of Technology and John Wiley and Sons. 253-276.
- Čaušević, E. (1987) Da li su u staroosmanskom jeziku postojale dvije paradigme "optativne" forme na -(y)a -(y)e. U: *Prilozi za orijentalnu filologiju* 37. Sarajevo. 73-87.
- Čaušević, E. (1996) *Gramatika suvremenoga turskog jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Dizdar, E. (2007) *Atribut u arapskom jeziku*. Neobjavljena doktorska disertacija.
- Duraković, E. (2007) *Gazi Husrev-begova vakufnama za medresu u Sarajevu*. U: *Prilozi za orijentalnu filologiju* 56. Sarajevo. 159-175.
- Fairclough, N. (1989) *Language and Power*. London and New York: Longman.
- Felman, Sh. (1993) *Skandal tijela u govoru. Don Juan s Austinom ili zavodnje na dva jezika*. Zagreb: Naklada MD.
- Hammer, J. (1979) *Historija Turskog /Osmanskog/ Carstva I*. Zagreb: Nerkez Smailagić.
- Ivanetić, N. (1995) *Govorni činovi*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Katnić-Bakaršić, M. (2001) *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan.
- Kordić, S. (2002) *Riječi na granici punoznačnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Kovačević, M., Badurina, L. (2001) *Raslojavanje jezične stvarnosti*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Kütükoğlu, M. S. (1994) *Osmanlı Belgelerinin Dili*. İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.
- Leech, G. (1983) *The Principles of Pragmatics*. London and New York: Longman.
- Miović, V. (2005) *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana s analitičkim inventarom sultanskih spisa serije Acta Turcarum Državnog arhiva u Dubrovniku*. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku.
- Mrazović P., Vukadinović, Z. (1990) *Govorni činovi*. U: *Gramatika srpsko-hrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Dobra vest, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. Str. 598-643.
- Selmanović, M. (1978) *Ferman – diplomatski osvrt*. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 26. Sarajevo. 115-129.
- Stipišić, J. (1972) *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*. Zagreb: Školska knjiga.

- Sweetser, E. (2001) Blended spaces and performativity. *Cognitive Linguistics* 11: 3/4. 305-333.
- Zeyrek, D. (2001) Politeness in Turkish and its linguistic manifestations: A sociocultural perspective. In: Bayraktaroğlu, A., Sifianou, M. (eds) *Linguistic Politeness Across Boundaries: The Case of Greek and Turkish*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 43-73.

PRAGMALINGVISTIČKI ASPEKT NEKIH OSMANSKIH DOKUMENATA

Sažetak

U ovom su radu osmanski dokumenti (fermani i predstavke) analizirani s pragmalingvističkog aspekta. Tako je omogućen uvid u demonstriranje (sultanske) moći kroz kršenje maksime skromnosti, kroz upotrebu direktiva i lične zamjenice za drugo lice jednine, ali i relativiziranje te iste moći kroz naglašavanje vjere u Boga. Isticanje Boga nalazimo i u dokumentima na Zapadu, što pokazuje sličnost kad je u pitanju hijerarhijska vertikala.

Na drugoj strani nalaze se molbe/predstavke upućivane sultanu (a potom i drugim državnim službenicima) koje na svakom koraku nastoje iskazati poštovanje vladaru (kroz upotrebu honorifika) i jednako tako uniziti pošiljatelja.

Usprkos tome što kao dio administrativnog stila posjeduju visok stepen shematiziranosti, svi ovi dokumenti posjeduju i figurativnost kao i ekspresivno-emocionalnu markiranost.

PRAGMALINGUISTIC ASPECT OF SOME OTTOMAN DOCUMENTS

Summary

The paper analyses Ottoman documents (firmans and petitions) from the pragmalinguistic aspect. This enabled an insight into demonstration of (sultan's) power by breaking the modesty maxim, by the use of directives and personal pronoun for the second person singular, but it also made that same power relative by putting emphasis on the belief in God. We find prominence given to God also in documents in the West, which shows a similarity in the hierarchy vertical.

On the other side are petitions/applications sent to the Sultan (and then to other government officials) trying at every step to pay respect to the ruler (by using honorifics) and equally to humiliate the addresser.

Although these documents, as part of administrative style, possess a high degree of schematism, they also all have figurativeness as expressive-emotional features.

Key words: pragmalinguistics, firmans (edicts), petitions, act of speaking, command, application, power, politeness.